

FESTETT ASZTALOSMUNKÁK A DUNA–TISZA KÖZÉN

A szabadszállási református templom famennyezetének töredéke

A magyarországi festett famennyezetek máig legteljesebb korpuszában¹ csak elvétve találkozhatók Duna-Tisza köziakkal. Még a rokonemlékek (festett ládák, -ágyak, -szekrények, tékák és templomi berendezési tárgyrészletek, padok, szószékkoronák stb.) címszáva alá rendelhető munkákat sem mutatja be Tombor e területről. Mintha csupán meglehetősen esetlegességgel kerülhettek volna festett famunkák a Duna-Tisza közére. Vagy a másik, sokat és gyakran fölöslegesen, mert megalapozatlanul emlegetett nézet elégíthet ki bennünket időlegesen a kérdés megválaszolásában: elpusztult, ha volt is, hiszen a két víz között ott ült a török az utolsó pillanatig, azaz 1686-ig. Igen ám, de ez a magyarázat is sántít, mert a festett asztalosmunkák zöme a 18. század első felében, éppen hogy a török kiűzése utáni évtizedekben készülhetett. S a felső és alsó Kiskunság erősen református túlsúlyú lakossága templomainak berendezéséhez ugyanúgy szervesen hozzátartozott a festett mellvédek, padelők, szószékkoronák és famennyezetek alkalmazása, mint Erdélyszerte, a Felvidéken, Szatmárban vagy a közelebbi Ormánság reformátusainál.

Hol vannak, hová lettek hát e fontos történeti-művészettörténeti és népművészeti emlékek? Különösen az 1970-es évektől merülhet föl jogosan a kérdés, mert ezidőtájt számos, korábbi tévhitet eloszlató új eredményt hozott a művészet- és népművészetkutatás a Duna-Tisza közéssel kapcsolatban is. Kiderült például, hogy éppen a török időkben vált jelentőssé és karakteresen egyénivé néhány mezőváros (Nagykőrös, Kecskemét, Debrecen) ötvösművészete.² Korábban megmerevedett nézet volt, hogy az ún. keleti szőnyegek leginkább erdélyi (ebből eredt az „erdélyi szőnyeg” elnevezés) vagy balkáni közvetítéssel kerülhettek csupán a török megszállta országrészekbe. Legutóbb Batári Ferenc³ hiteles történeti adatokkal bizonyította, hogy a török kezén lévő mezővárosok – jelesen Nagykőrös és Kecskemét – milyen élénken és aktívan vettek részt a 17. századi szőnyegkereskedelemben.

Mindezek módosítják azt az alap kutatások fedezete nélkül korábban hangoztatott s mára tarthatatlanná vált nézetet, miszerint a művészet Duna-Tisza közeli emlékeit – ha létre is jöhettek – elvitte vagy elpusztította a török. Természetesen volt és létezett művészet a török alatt is; némely ága vagy műfaja – pl. az ötvösség – éppen ezidőtájt virágzott. S nemcsak az iparművészet, hanem valószínűleg más művészeti ágak, művészeti területek is – kivéve a festészetet s szobrászatot. Építészet is volt s hogy nemcsak lakásépítés, hanem igényesebb munka: ezt látszik erősíteni az a vitathatatlan építésztörténeti adat, hogy a kecskeméti reformátusok kőtemploma fölépítéséhez az 1680-as évek legelején a török is engedélyt adott.

A török kiűzése után újraneépülő Duna-Tisza közén nemcsak a betelepülők kezdtek új életet, hanem szükség szerint a művészet – és főleg a népművészet – ágai és műfajai is továbbgazdagodtak. A mezővárosok magisztrátusai ugyanúgy igényelték a művészet bizonyos termékeit (testületi vagy egyéni megrendelőként és fogyasztóként egyaránt), mint a módosabb gazdák, a mezővárosi paraszt-polgárok vagy a parasztok saját funkcionális, „hétköznapi művészetüket”, a gyakorta ékesen díszített, gazdag és szerves világképet rögzítő-megőrző népművészeti darabokat. A városok maguk, de főleg a mezővárosok egyházi és világi

személyiségei a török időkben is vásároltak például könyveket a lassan gyarapodó tékáikba. Egyébként ezen igény hívta életre a megintcsak sajátos arculatú mezővárosi könyvkötőművészetet, amely virágzott a 17. század utolsó negyedétől egészen a 19. század elejéig.⁴

Az 1970-es években megélnékvált népművészetkutatás fontos eredményének tekinthető néhány – a területről addig ismeretlen – műfaj fölfedezése⁵ (pl. plasztikusan faragott útmenti fakeresztek a szakrális népművészet köréből) és a Kiskunság⁶ valamint a Háromváros (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd) népművészetének monografikus igényű, a korábbiaknál sokkal gazdagabb bemutatása.⁷ A mezővárosi népművészet összefoglalójában természetesen szó esik az érintett terület festett asztalosmunkáiról, így a templomi berendezésekről is. Bemutatja a korábban részletesen ismertetett⁸ abonyi templomi festett asztalosmunkákat, noha ezek nem tartoznak a Háromváros szorosán vett köréhez. A Mezővárosi népművészet kötetben azonban szó esik olyan festett famunkákról is (kelengyészláda, szekrény, sarokszekrény – Nagykőrös, 19. század eleje), amelyek a rokonemlékek kategóriájába sorolhatók, hiszen motívumaik és kazettás kompozíciójuk révén a valamikori templomi asztalosmunkák leszármazottainak, késői, 19. századi utódainak is látszanak.

A Duna-Tisza közén a reformált hitűek létszámnövekedésével, az ő templomfoglalásaikkal ill. új egyházaik megépítésével jelentkezett az igény arra is, hogy festett asztalosmunkákkal díszítsék templomaik belsejét: a mennyezeteket, a karzatot, karzatalját, a padok elejét, a szószéket, szószékkoronát és a szószékhez fölvezető mellvédet. Természetesen nem mindegyik templomban díszítették a megjelölt helyek mindegyikét, hanem – szükség szerint – elsődlegesen figyelembe vették a templom térbeli elrendezésének sajátosságait és a gyülekezetek anyagi lehetőségeit. A Duna-Tisza közén – legalábbis az eddig föllett szórványadatokból levonhatóan – előfordulhatott ugyan a síkfedésű templommenyezeteknél teljes mennyezetdíszítés is, de valószínűleg elterjedtebb és gyakoribb lehetett csak a karzatok, karzataljak festett asztalosmunkákkal való kiképzése.

A Duna-Tisza közén a legkorábbi ilyen jellegű munkák a *nagykőrösi* kőtemplomban készülhettek. Eleinte a katolikusok és a reformátusok közösen használták a Szent Lászlónak szentelt templomot, majd a templom északkeleti oldalához a reformátusok – külön bejáratral – egy toldalékrészt építettek maguknak a 16. század második felében. Ennek 1630-ban elkezdett megújítása során „az templom csinálására minden munkájával együtt” vállalkozó Mátyás mester készítette a tetőzetet és a mennyezetet is. Ez utóbbi kifestését az 1632-1669-ig bizonyosan kőrösi adófizető mester, *Himös János* végezte el.¹⁰ A mennyezetet kifestő Himös János mellett a templomi bútorzatot a szintén helybéli asztalos, *Faragó Mihály* készítette el (őt 1632-től 1638-ig találhatni a városi adófizetők listáján). Jó három évtizeddel később, 1668 táján a kőrösi reformátusok elfoglalták az öreg templomot, majd egybenyitották a korábban általuk emelt toldaléképülettel. A kőművesmunkák elkészítése után a templom – mostmár az öreg templom – „padlásolására és festésére” a révkomáromi *Szőke Andrást*, *Kolozsvári Jánost* és *Kolozsvári Istvánt* fogadták föl 1696-ban.¹¹

A Nagykőrösön dolgozott festőasztalosokkal, működésük idejével és jellegével kapcsolatban fölvethető kérdéssor helyett csupán az elpusztult orgonakarzat rajzban fennmaradt¹² részletét próbáljuk a hiteles történeti adatokból fölmerült nevekhez kapcsolni. Himös János kezemunkáját biztosan nem kereshetjük benne, hanem Szőkét vagy a két Kolozsváriét annál inkább. Ha Tombor Ilona stíluskritikai alapon a 18. század eleji díszítőstílus szép példáját látja a kompozíció-részletben,¹³ akkor már nyugodtan föltehető, hogy készülhetett kissé korábban, a 17. század utolsó évtizedének derekán, Szőke és a két Kolozsvári nagykőrösi tevékenysége idején.

A történeti adat önmagában, megmaradt emlék híján is nagyon lényeges tényre hívja föl a figyelmet: Himös Jánosnak az 1636-ban festett nagykőrösi munkái a műfajnak a mai Magyarország területéről való meglehetősen korai fölbukkanásáról tanúskodnak. Mai tudásunk szerint időben csupán az egi (1551) festett asztalosmunkák készültek korábban, míg a kishódosi (Szabolcs-Szatmár megye – 1643), a szentsimoni (Borsod-Abaúj-Zemplén megye – 1650) és a rudabányai már a nagykőrösi után következnek. A nagykőrösi együttes így országos összehasonlításban is fontos, mert a műfaj hazai elterjedésének elején, a török uralom nehéz idejében készült, s a műfaj első és valószínűleg továbbható képviselője is a Duna-Tisza közén.

A nagykőrösit időben követik a *kecskeméti* református templomba („Fundamentuma Felvetett 1680. Es Építetett 1681. 1682. 1683. Véres Háborús Esztendőkbén, a Kecskeméti Keresztyének Gondviselések Által”) készült famunkák. Farkas mester először 1684-ben, majd 1695-ben „szép virágokat” (az előző. egy évtizeddel korábbi munkájánál igényesebb kivételt érthetünk ezen) fest a karzat deszkáira. („Az 1934-es Országos Református Kiállításán az 1680-as évekből származó templompadelő szerepel Kecskemétről. 1941-ben valószínűleg ugyanezt állították ki a kecskeméti Egyházi Kiállításon festett mennyezetdeszkával együtt. Ezeknek az emlékeknek azóta nyoma veszett...” – írja róluk Biczó Piroska.)¹⁴

A kecskemétiakat közvetlenül követték a *kiskunhalasi* reformátusok, mert templomukba „*Komáromi Szőke Asztalos András* 1696-97-ben készített festett deszkatáblákból álló mennyezetet”.¹⁵ A kiskunhalasi munkát elvégző Komáromi Szőke Asztalos András azonos lehet a Kolozsvári Jánossal és Istvánnal Nagykőrösön 1696-ban együtt dolgozó „révkomáromi Szőke Andrásal”.

Hogy milyen lehetett a nagykőrösi, kecskeméti és kiskunhalasi református templomok belseje, a festett asztalosmunkák kialakítása, kiképzése, díszítettsége, arról csupán közvetetten és csak egy évszázaddal későbbi időből, 1781-ből tudósít a kecskeméti Református Egyház anyakönyvében fennmaradt két apró képecske: az egyik a Keresztelést, a másik pedig a Házasságkötést mutatja be. Készítőjük Georgius Petrus Herczeg, magyar királyi mérnök. A viselettörténeti és ikonográfiai jelentőségén¹⁶ túl (Göböl Gáspár híres kecskeméti író-prédikátor hiteles arcmásának bemutatása) fontos a képeken megjelenített templombelső is: oszlopimitációkkal festett pad elő, színes, stilizált virágokkal ékesített szószék, ahhoz fölvezető lépcsőmellvéd és szószékkorona. Túlzás lenne azt állítani, hogy Georgius Petrus Herczeg két képecskéjén a korabeli kecskeméti templombelső örökítette meg. Hiszen a két ábrázoláson láthatóan és karakteresen elkülönülve kétféleképpen jelennek meg a festett asztalosmunkák díszei és a padlózat is más-más. Inkább arra gondolhatunk, hogy Herczeg a realitásból, a létezőből indult ki ugyan, de ízlése – vagy a megrendelő Göböl Gáspár igénye – szerint megszépítette, változatosabbá és vonzóbbá, ha úgy tetszik: festőibbé tette a jelenet templombelső környezetét.

Mivel a festett asztalosmunkák s más díszes templomi asztalosmunkák korai megjelenésével kell számolnunk a Duna-Tisza közén, így természetesen az is föltehető, hogy a többi városok, községek református népessége is az új példákat szem előtt tartva rendezte, rendezhette be az elfoglalt vagy újonnan megépített templomait. Nem is beszélve most itt az ellenreformáció barokkjáról, amely a 17., de főként a 18. században nagyfokú pompát, díszítést, igényes külsőt adott a katolikus templomok zömének, még kis falusi egyházak esetében is.

Könnyen elképzelhető, hogy előállna ugyanaz a helyzet a mai Bács-Kiskun megyében is, mint a művészeti topográfia gyűjtőmunkája során Pest megyében. A levéltári kutatások

során derült ki ugyanis, hogy a korábban ismertek mellé „mintegy 15 katolikus és református templomban lévő festett mennyezetre vonatkozó adatok kerültek elő”.¹⁷ A Pest megyei berendezések nagy része az 1700-as évek első felében, tehát a török kiűzése utáni helyreállítási, új templomépítési, gazdasági megerősödési időszakban jött létre. Valószínűleg így, a Pest megyeihez hasonlóan lehetett a szomszédban, a Duna-Tisza köze egész, török által megszállt területén is, az alsó Kiskunságban ugyanúgy, mint a felsőben, Szeremléltől Kunszentmiklósig, a Tiszától a Dunáig.¹⁸

A Duna-Tisza közén a legteljesebben megmaradt *abonyi* (1740-es évek) együttes készülési ideje¹⁹ megegyezik az idézett Pest megyei munkák zömének létrejöttével. Nyugodtan föltételezhetjük, hogy a korai munkák (Nagykörös 1636 és 1696; Kecskemét 1684, 1695; Kiskunhalas 1696-1697) kivételével a 18. század első fele volt a festett templomi asztalosmunkák Duna-Tisza közi elterjedésének is a legdöntőbb időszaka. Ezt erősíti a sokáig rejtőzködő (mert föl nem ismert) töredékesen fennmaradt *szabadszállási* templomi festett asztalosmunka is.²⁰

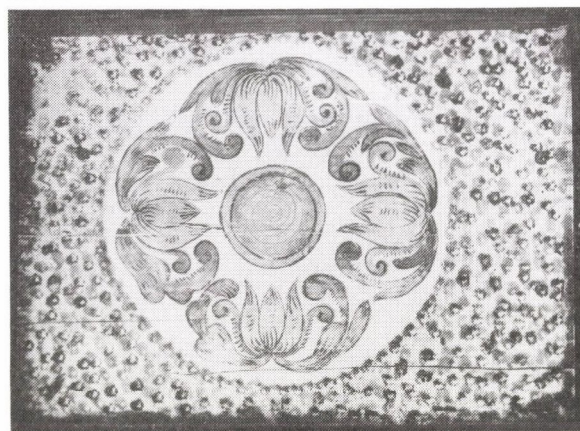
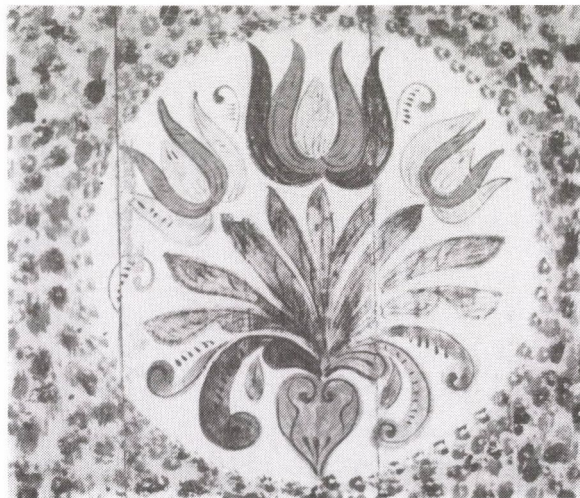
Szabadszálláson 1628 körül épült az első templom, amit aztán 1728-29-ben renováltak átépítettek (keleti irányban részben megnagyobbították ekkor; az átépítést Sarkadi Mihály végezte). A karzat alsó gerendáján található évszamos felirat szerint 1733-1741 között ismét renoválták²¹ illetve valószínűleg a hívek megnövekedett száma miatt is tovább bővítették a templomot. Szabadszállás lakossága 1700 táján „kivéven egy cigányházat egyben Helvética Confessiót vallók”, azaz egyöntetűen reformátusok, és számuk az évjáráttal megegyezően 1700 fő körül járt.²² Az 1772-es népszámlálás adatai szerint már 2311 fő a község összlakossága.²³

A templom építéstörténetének föltárt adatai szerint a következő fontos dátum 1756, amikor is a szabadszállási reformátusok azt kérvényezik Mária Teréziától, hogy a meglévőhöz hasonlóra, de a korban szokásos szilárdabb építőanyagból újjáépíthessék. 1756-57-ben neki is fognak, majd 1769-ben a templom nyugati oldalára új torony építését kéri. Az engedélyt megkapták, mert 1770-72-ig végülis megépült az új torony, a bejárat elé, a nyugati homlokzatra. Ezzel lényegében kialakult az épület máig megőrzött formája és térbeli elrendezése.²⁴ Több mint tíz négyzetméternyi festett fadeszka maradt fenn másodlagos elhelyezésben a szabadszállási református templomban, s ma a bejárat fölött kialakított karzat üléseinek oldalfalát alkotja, illetve a bal oldali följáratnál mellvédként és oszlopként szolgál. Nagy valószínűséggel állítható, hogy legkorábban a torony végleges kialakításakor, vagyis 1770-72-ben (vagy később) kerülhettek ide, eredetileg ugyanis bizonyosan nem erre a helyre szánták őket. De vajon mikor készülhettek, a hézagosan fölillantott építéstörténet mely időszakában? Páll László egyébként gondosan és körültekintően, megbízható történeti alapossággal összeállított egyháztörténete pontosan fölvezolja a templom építéstörténetének legfontosabb momentumait, de adatai között egyetlenegy sincs, ami a festett munkákra, festőasztalosok tevékenységére vagy esetleg nagyobb mennyiségű deszka vagy faanyag beszerzésére vonatkozna. Ezen a ponton hiányosak lehettek a forrásai, de a szerző maga sem tulajdoníthatott jelentőséget s fontosságot a templomban található festett deszkáknak, mivel meg sem említi azokat dolgozatában.

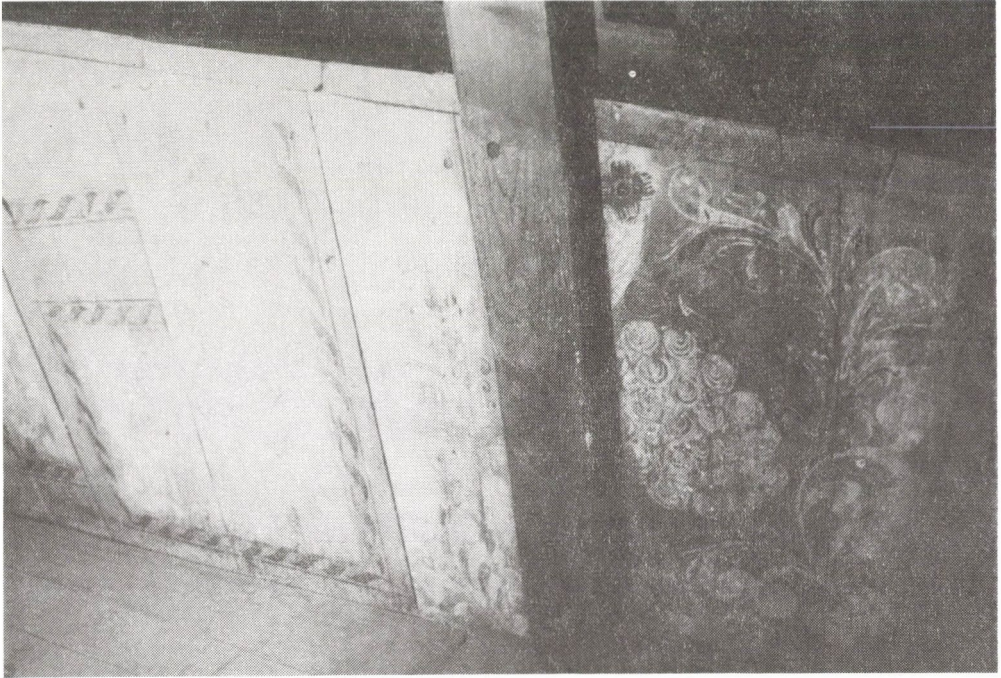
A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a szabadszállási templom festett asztalosmunkái 1733 és 1741 között készülhettek. Egyébként ezt az átalakítást – nyilván azért, mert jelentős mértékű és milyenségű volt – szükségesnek tartották külön is megjelölni a karzat alsó gerendáján. Az 1733-ban elkezdett s majd egy évtizedig eltartó átalakítás – renoválás időszakában tudjuk leginkább elhelyezni az alapos előkészületeket igénylő (festő-asztalos ke-

1. Elpusztult karzat-részlet, Nagy-kőrös, Református templom

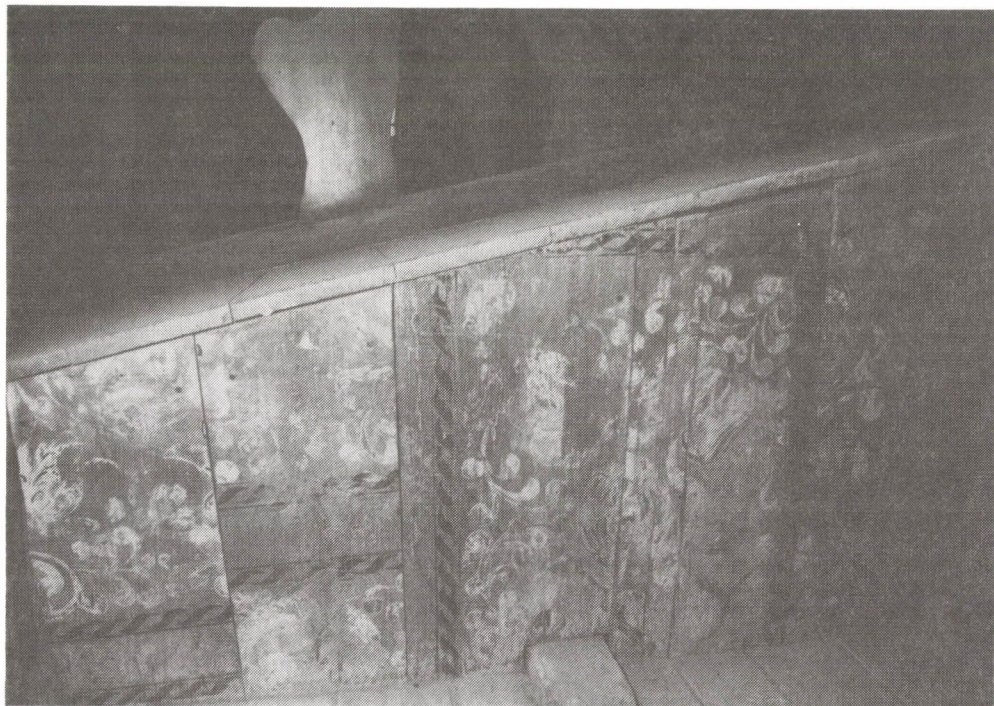

2-4. Festett mennyezetkazetták,
Abony, Református templom

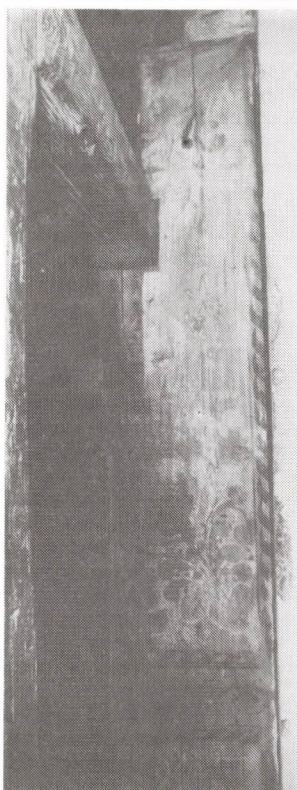

5-8. Festett mennyezet- és mellvéd töredé-
kek, Szabadszállás, Református templom

9-11. Festett mennyezet- és mellvéd töredékek, Szabadszállás, Református templom

resése, megbízása, a faanyagok kiválasztása, földolgozása, a festés elkészítése és az elkészült együttesek fölrakása) és nagy szakértelmet, szakmai hozzáértés kívánó festett asztalosmunkák megcsinálását is. A megrongálódott (beázás vagy tüzeset következtében) deszkák eredeti helyükről való leszedése és a karzat két oldalába építése később történhetett. Ha valóban a torony kialakításakor (1770-72), akkor elképzelhető, hogy az eltelt három évtized alatt megváltozott a szabadszállási reformátusok – vagy papjuk – ízlése, azaz már nem tartották elég reprezentatívnak az együttest. Noha még később, a 19. század elején is igyekeztek a református gyülekezetek festett és díszített asztalosmunkákkal ékesíteni, ünnepélyesebbé tenni a templomaikat – országszerte. Tehát az igény tovább élt; létezett a Duna-Tisza közén is a 19. század első felében. Időközben változtak ugyan a fölhasznált motívumegyüttesek és bizonyosfokú leegyszerűsödés (anyaghasználatban és takarékosabb díszítésben egyaránt) ugyancsak megfigyelhető. A Duna-Tisza közti munkák közül jól példázza ezt a folyamatot a Duna menti *Ordas* festett berendezése. Egy fönmaradt, hiteles adat szerint először 1785-86-ban *Szervácus Péter* nevű asztalos dolgozott Ordason. 1828-ban pedig *Turi József*. Ez utóbbi kezével hozhatók összefüggésbe a díszítés egyszerűsítettebb részletei, míg az előző mester munkái nem maradtak fön.²⁵

A Szabadszálláson megmaradt deszkák különféle méretűek, ami következhet eredeti fölhasználásuk többféleségéből (más méretűek voltak a mennyezetkazetták, mint a mellvéddek vagy pad elők, s a festett oszlopok) és abból is, hogy másodlagos beépítésük során szükség szerint átszabták, földarabolták a megmaradt faanyagot. Az átvágást a fölfűrészelést ráadásul nem a szálirány mentén, hanem gyakran arra merőlegesen végezték. Esetlegesen-tetszőlegesen vagy alkalmi szükség szerint tehát, de semmiképpen nem úgy, hogy az egész együttesre, a valamikori egységes alkotásra a megmaradtból pontosan következtethetnénk. Még az egyes eredeti méretek pontos megállapítására is kevés esélyünk maradt. A fatáblákon megőrződött három 49x114-119 cm nagyságú festett kazetta töredék és egy 86x83 cm nagyságú egész kazetta, valamint ez utóbbi deszkáján egy másik, 83 cm széles, nem teljes kazetta is. Mostani állapotában a leánykarzat bal oldalán, a nyílás mellett a falnál oszlopként szolgáló részleten fönmaradt kerettel közrefogva egy 134 cm hosszú festés-részlet. A festett kazetták eltérő nagysága és az a tény, hogy egy deszkára 2-3 kazettát is fölfestettek, összességében azt erősíti, hogy az egész együttes – a töredékekből sejtetően – tekintélyes méretű és mennyiségű is lehetett.

A fenyődeszkákat (bizonyosan másutt vásárolták s aztán szállították Szabadszállásra, mivel az Alföldön ritka lehetett az ilyen célra alkalmas fenyő) világos színű – sárga, fehér – enyves földfestékekkel alapozták s aztán festették föl megintcsak természetes festékösszetételű temperával a virágornamentikát, a különféle növényi motívumokat, együtteseket. A kazettákat, kazetta-részleteket, töredékeket 5 cm széles keret határolja: vékony belső, kompozíció felőli és vastagabb külső lénia között nyújtott „S” alakú, szintén feketével festett, széthúzott fonathoz hasonló motívumsor. Két töredéken azonban csupán 3 cm széles a keretelés. Ez a fekete keretelés az egyes kompozícióknak (itt érts: kazetták) a lehető legkarakteresebb elválasztását, valamint a motívumegyüttesek egységes körbefogását és egyúttal elkülönítését is jól biztosítja.

Az élénk színű, eredetileg tiszta színekkel festett, síkra komponált dekoratív kompozíciók egységesek; derűt, nyugalmat, színharmóniát árasztottak. Mindezt jól kiemeli és ellenpontozza a tudatos eszközként használt fekete keretelés. A feketével lezárt világos felületű kazettákba a virág- és motívumegyütteseket főként kék-piros-zöld színekkel festették föl. Mára persze az eredeti színek erősen megkoptak, elhalványodtak. A beépítés során festett

felülük kifelé helyezték el a karzaton a töredékeket. Bizvást fölmerülhet a gyanú, hogy akár a karzaton – vagy esetleg a templomban más helyen – festett oldalukkal befelé, lefelé fordítva fölhasználtak további eredeti részleteket. Például a karzat bal oldalán mellvédként elhelyezett hosszú festett deszka alatti padozat alsó deszkája a mellvéddel azonos idejűnek tűnik. sőt a följárat fölé kilátszó élén zöldes festéknyomok látszanak. Végülis egészen addig nem lehet kizárni teljes biztonsággal további festett deszkák rejtőzködésének a reális lehetőségét, amíg alaposan át nem vizsgálunk minden szóbajöhető deszka- és faanyagot.

A kompozíciók „S” formájú, széthúzott fonatimitációs keretszisztémája az abonyi²⁶ és a töki²⁷ református templom mennyezetkazettáinak befoglalásához áll legközelebb, hasonlít leginkább. Mindkettő az 1740-es évek legelején készült: A töki együttes „R. KOMÁROMI ASZTALOS SZABÓ ISTVÁN ÉS MAGÁNÁL LÉVŐ ISTVÁNY ÉS JÁNOSNAK ÁLTALOK”. Több, mint negyven évvel korábban, már 1696-97-ben részben a nagykőrösi és a kiskunhalasi munkákat komáromi mester, „Komáromi Szőke Asztalos András” készítette. Az abonyi asztalosmunkák mesterét is a komáromi asztalosok között tételezi a legnagyobb biztonsággal Balogh Sándor.²⁸ Az azonban már erősen valószínűtlen, hogy a Nagykőrösön és Kiskunhalason dolgozott Komáromi Szőke Asztalos Andrásához esetleg valamilyen módon köze lehetne az 1740-es évek elején dolgozó (pl. Tök, Pest megye) R. Komáromi Asztalos Szabó Istvánnak „ÉS MAGÁNÁL LÉVŐ ISTVÁNY ÉS JÁNOSNAK”. (Ez utóbbiak valószínűleg segédei-segítői lehettek a mesternek, Asztalos Szabó Istvánnak.) Csupán annyit állíthatunk biztonsággal, hogy idegen területről való asztalosok (főleg komáromiak, révkomáromiak) dolgozhattak a Duna-Tisza közén. Azt persze nem zárhatjuk ki, hogy helyi, vagy közelben dolgozók ne működhetek volna közre a templomi festett asztalosmunkák készítésében. Ilyen helyi mester volt Nagykőrösön Himös János és ilyenek gondolom a szépen virágozó, azaz igényesen és jó színvonalon dolgozó *Farkas* mestert, aki az 1680-as évek közepén munkálkodott a kecskeméti református templomban. Talán szintén helyi mester volt az ordasi templomban 1785-86-ban dolgozó Szervácius Péter s a majd egy emberöltővel később ugyanott tevékenykedő Turi József is. Himös János, Farkas mester, Szervácius Péter és Turi József neve sem a közelben sem távolabbi vidékeken más munkákkal kapcsolatosan nem merült föl sem előbb, sem később. Így azt gondolhatjuk, hogy helyiek, kéznél lévők lehettek. Míg a Szőke Andrással Nagykőrösön együtt dolgozott Kolozsvári Jánost és Kolozsvári Istvánt – noha az ő nevük sem szerepel más munkáknál – vándorló mestereknek gondolhatjuk elsősorban. Élhetek s dolgozhattak tehát a Duna-Tisza közén is olyan jól képzett, országot-világot járt asztalosmesterek, akik alkalmasak lehettek képzettségük szerint akár egy-egy teljes templomi berendezés elkészítésére-kifestésére is. Az asztalos és a festőasztalos munkája szét is vált, el is különült gyakran, szinte külön mesterségekként jelentek meg az igénynövekedés és a specializálódás következtében. Erre jó, korai példa a nagykőrösi, ahol Mátyás mester elkészítette ugyan a tetőzetet és a mennyezetet, de a kifestést már Himös János végezte.

A szabadszállási református templomban fennmaradt töredékes emlékeanyag mesterét illetve mestereit bizonyos formai jegyek (pl. a határozott és egyéninek tűnő keretelés, a festés stílusa) alapján legnagyobb valószínűséggel a révkomáromi asztalosok között kereshetjük. Ha a megmaradt festett részleteket a feltehetően hasonló korú emlékekkel vetjük össze, rövidebb tájékozódás után is kizárhatjuk feltehető készítői köréből az Erdélyben,²⁹ a Felvidéken, Miskolcon³⁰ valamint az Ormánságban³¹ fennmaradt művekkel való rokonítás lehetőségét. Az említett területek ilyen munkáira részint jelentős, több évtizedig is dolgozó

asztalos- dinasztia (pl. Erdélyben, Kalotaszegen az Umlingok) nyomták rá a bélyegüket, másrészt pedig karakteresen elkülönülnek ikonográfiai tekintetben is. A szabadszállási emlékanyag díszített része csak és kizárólagosan virágomamentikából áll. Önmagán belül azonban meglehetősen változatosságot figyelhetünk meg. A leggazdagabb kazettadíszítő együttes: egy olasz korsós virágtő, amelynek közepén gránátalmát magába foglaló tulipán, a kompozíció jobb oldalán szőlőfürt, bal oldalán pedig sajátosan magyar tulipán helyezkedik el. A tulipán három fajta, hiszen a kétféle jellegzetesen magyar tulipán mellett Szabadszálláson megjelenik a hosszúkás, lantformájú keleti tulipán is.³² A szőlőfürt nemcsak az említett olasz korsós kompozícióban fordul elő, hanem kazettasarkokban szívből induló virágminta középpontjában is, két leveles ágától közrefogva. Ugyanilyen díszítő, kazetta-kitöltő szerepkörben a szőlőfürt helyén, a minta középpontjában leggyakrabban tulipán jelenik meg, de előfordul egy négylevelű, hegyesvégű virág is. A kazetták középpontjában, a négy sarokból indított virágminták között legtöbbször koszorúval körbevett rozetta található.

A virágok mellett igen erőteljesen (igaz, rutinosan is), erős duktusokkal festett stilizált leveles ágak és kis hajlékony kacsok jelennek meg. Ezek szinte örvénylő, visszahajló-kunkorodó formája a nagykőrösi református templom elpusztult karzatának rajzban fennmaradt részletét is fölidézi³³ azzal az egyértelmű sugallattal, hogy valószínűleg 1696-ban készült nagykőrösi munkától időben sem eshet túl messzire, legföljebb néhány évtizednyi távolságra a szabadszállási elkészülése.

A szabadszállási töredékek bizonyos motívum-rokonságok, a kompozíciók típusa és a jellegzetes kazetta-keretelési szisztéma alapján a Vilonya (1720-28), Sóly (1724), Abony (1740 előtt), Tök (1740) és Mezőcsát (1746) templomi festett asztalosmunkáinak sorába illeszkednek. Egyes motívumai (szőlőfürt, rozetta, keleti tulipán) közel állnak a sólyi és vilonyai mesterek kezemunkájához,³⁴ mintha a komáromi mesterektől tanult asztalosok későbbi művei, motívumai lennének. A kazetták rajza, a keretelés és főként a szőlőfürt-motívum egyezése miatt a később Mezőcsáton³⁵ dolgozó komáromiak 1740 körüli munkájának is tarthatjuk a szabadszállásit Mindebből annyi stíluskritikai alapon föltétlenül bizonyos, hogy csak és kizárólag a komáromi mesterek munkálkodásának és stílusának körében lehet elhelyezni a szabadszállási festett fatáblákat.

JEGYZETEK

1. TOMBOR I.: Magyarországi festett famenyvezetek. Bp. 1966. (Ezentúl: Tombor. 1966.)

2. V. ö.: B. BOBROVSZKY I.: A XVII. századi mezővárosok iparművészete (Kecskemét, Nagykovács, Debrecen). Bp. 1980. (Ezentúl: B. Bobrovsky, 1980.)

3. BATÁRI F.: Régi török szőnyegek Kecskeméten. Katona József Múzeum, 1981. szept. 20. dec. 20-ig. Katalógus, 24.

4. B. KOROKNAY É.: Alföldi városok könyvkötőművészete. Kecskemét, 1955. 20. 10 képpel

5. SÜMEGI Gy.: Bács-Kiskun művészettörténete 8: A kúriától az útszéli keresztig. Forrás, 1976/10. 94-96.; SÜMEGI Gy.: „Valami paraszt” faragta. Forrás, 1978/7-8. 79-81.

6. A Kiskunság népművészete. Szerk.: Korkes Zsuzsanna és Péter László. Szeged, 1980.; LÜKŐ G.: Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művészete. Kecskemét, 1983. 324.

7. NOVÁK L.-SZTRINKÓ I.: Mezővárosi népművészet. Kecskemét, Nagykovács, Cegléd. Az

Arany János Múzeum Kismonográfiái 2. Nagykovács, 1982. (A továbbiakban: Novák-Sztrinkó, 1982.)

8. BALOGH S.: Abony történeti és művészeti emlékei (1450-1741). Ceglédi Füzetek 21. Szerk.: Kocsis Gyula. Cegléd, 1977. 51-62. és képek (Ezentúl: Balogh, 1977.)

9. Novák-Sztrinkó, 1982. 3., 8., 9. kép.

10. B. Bobrovsky, 1980. 20-21.

11. Uo. — Révkomáromi Szőke András, Kolozsvári János, Kolozsvári István és az őket Nagykovácsán működésében megelőző Himös János sem Tombor összefoglalójában (Tombor. 1966.) sem Novák-Sztrinkó közös munkájában (Novák-Sztrinkó, 1982.) nem szerepelnek.

12. Tombor, 1966. 45.

13. Uo. 44.

14. BICZÓ P.: Bács-Kiskun művészettörténete 5: Építészet a XVI-XVII. században. Forrás, 1976/5. 94-95. (Ezentúl: Biczó: Építészet, 1976.)

15. Uo.

16. SÜMEGI Gy.: Bács-Kiskun művészettörténete 9: A romantika idején. Forrás, 1976/11. 94-96. Ugyanezen folyóirat-szamban az esküvői jelenet reprodukálva: B/3. Színesben közli mindkét képet: Novák-Sztrinkó, 1982. Képek B/C/

17. Tombor, 1966. 44.

18. Természetesen alapos levéltári, művészettörténeti-topográfiai kutatások szükségesek e feltevések és sejtések bizonyításához Bács-Kiskun megyében is.

19. V.ö.: Tombor, 1966. 44. és Balogh, 1977. 51-62.

20. SÜMEGI Gy.: Tizennyolcadik századi mennyezetkaszetták Szabadszálláson. Petőfi Népe, 1981. július 5.

21. A szabadszállási templomhoz lásd: KOVÁTS J. I.: Magyar református templomok. Bp. 1942. 88. és 412.; GENTHON I.: Magyarország művészeti emlékei II. Bp. 1961. 258.; PÁLL L.: A szabadszállási református egyház története. Szabadszállás, 1968. 83. Kézirat. Katona József Múzeum Néprajzi Adattár 118. 79. (Ezentúl: Páll, 1968.)

22. Páll, 1968. 5.

23. U.o. 19-20.

24. U.o.: 12-14.

25. Tombor, 1966. 46., 215.

26. V.ö.: Tombor, 1966. 108. és IX. tábla 1.; valamint Balogh, 1977. 51-62. és képek

27. Tombor, 1966. 202. és VI. tábla

28. Balogh, 1977. 62.

29. Lásd pl. KELEMEN L.: Művészettörténeti tanulmányok I. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.; VILHELM K.: Festett famennyezetek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.; – Erdély igen gazdag anyagához új, Tombor mongoráfiáját kiegészítő, fontos adatokat közöl BOROS J.: Festett famennyezetek és rokon emlékek Erdélyben a XVI-XVIII. században. Művészettörténeti Értesítő, 1982/2. 120-134.

30. KOVÁCS B.: A noszvaji templom festett famennyezete. Eger, 1965. (Klny. az Egri Múzeum 1965. évi III./ évkönyvéből); SZABADFALVI J.: A megaszói festett asztalosmunkák 1735-ből. Miskolc, 1980. (Borsodi Kismonográfiák 9).

31. Műemlékeink I. Ormánsági festett famennyezetű református templomok. Pécs, 1975. 16.

32. KRESZ M.: Virág és népművészet. Népművelési Propaganda Iroda, Bp. É.n. 14. (Ezentúl: Kresz, Virág).

33. Tombor, 1966. 45. 8. ábra

34. V.ö.: Tombor, 1966. IV., V. tábla. Lásd még Népművészetünk története. Katalógus. Népművelési Propaganda Iroda, Bp. 1971. 12., 13. kép.

35. A mezőcsáti (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 1746) mennyezetet és 20 karzat-táblát, 14 tartóoszlopot az Iparművészeti Múzeum őrzi (leltári szám: 5.469).

36. A díszítési jellegzetességek és festésmódjuk szerint a szabadszállási festett töredékek kompozíciók két fő (A, B) és egy altpusba (C) sorolhatók. A-típus: középen rozettás, sarkos elrendezésű. Keretelése azonos, színei visszafogottak, halványak, a kék, zöld és halványpiros mellett a virágokon és kereteken egyaránt megjelenik a fekete. A kazetták centrális elrendezésűek. A középpontban legtöbbször olasz koszorúba foglalt rozetta (a bejárat fölötti baloldali – B – részt melvéd

– M – előzi meg, a jobb oldalon – J – ez hiányzik); M/I., M/II., M/III., B 6., J 10. – alsó és felső kazetta –, vagy három virág (B 3) jelenik meg. A sarokindítás szívből kinövő, általában háromágú virágtó egyenes középtengellyel, rajta lantformájú keleti (a töredékek számozása a karzat elejétől hátrafelé: B6., J6) vagy különböző magyar tulipánok (M/I., B3., J3., J4., J7., J9., J10), szőlőfürt-szerű motívum (Oszlop, a karzat bal oldalán, hátul, J1.), négylevelű forgórózsa (M/III.), lilium (M/II., B6.), Luther-rózsa (J10. – a felső) stb. A virágtövek a sarokból szívből indulnak és leveles ágaik mindig a centrum, a tábla középpontja felé fordulnak. A táblák nagy részét kitöltő kanyargó-csavardó akuntuszágak, stílizált leveles indák, virágszárak, kacsok határozott duktusokkal erőteljesen és karakteresen festettek. A táblák kompozíciója központos, centrális, ugyanakkor a sarokindítások, a háromágú virágtövek főtengelyesek, tengelyesen szimmetrikusak. A motívumok elhelyezkedése áttekinthető, a virágok, indák mellett s között a fadzska festetlen. Az olasz koszorú, a rozetták, a több változatban megjelenő tulipán, a szőlőfürt nemcsak a régi stílusú magyar népművészet karakteresen jellegzetes motívumkincse, hanem azon belül a komáromi bútorművéség első, a 18. század első felére eső stílusperiódusának is jellemzői. A motívumok időben és térben közeli analógiáit régi dunántúli hímezések is föllelhetjük.

A másik típusba (B) tartozik az olasz korszós kazetta-töredék (J8.) színei és a motívumok rajza szerint egyaránt. Az élénk piros és kék levél és virágfestés s a középtengelyes, de ugyanakkor mégis asszimmetrikus kompozíció egyértelműen elkülönül a többtől. Elmarad a szíves virágtó-sarokindítás és az olasz kancsó is ferdén, oldalával ül a keret vízszintesen a nem derékszögű, hanem ferde keretben. Az olasz korszóból kinövő virágtó virágai gazdagon színezettek, szinte kicsattanóan teltek és dúsak. Tulipánba foglalt szőlőfürt az enyhén hajló középső száron, jobbra gránátalma fűrt, balra pedig szélesre széthajló külső leveleken élénkpiros, középen benyomódó alsó szírom(levélen?) oldalnézetes fehér virággal. A sarokba fölkkorodó leveles ágon alul az olasz korszó mellett egy hosszúkás, piros végű, megkopott színű, fehéres gyümölcs (?). E töredékeket a motívum-együttesének gazdagsága, rajzi érettsége és színezésbeli sajátossága a szabadszállási töredékek sorában mesterművé, a legmagasabb szintű munkává emeli.

A 2-3 kazettát tartalmazó hosszabb festett deszkák eredeti helyét leginkább a 9,46 m hosszú karzatot, festett melvédént beépítve, az oszlopot (O) pedig festett oszlopként tételezhetjük a legnagyobb biztonsággal. Az olasz korszós, ferdén keretelt kazettatöredéket a karzat alján, a bejárat fölött lehet elsősorban elképzelni. A gyümölcsök, a rajta megjelenő gyümölcsfürtök ott, a ki s bejáró hívek feje fölött közvetlenül is erősíthetők a példázatot; „hitünkben gyümölcsözők legyünk”. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy az olasz korszós együttes szöszék melvédén (vagy esetleg hangvetőként) szerepelt volna eredeti funkciójában, ahogy a táblák padelőként (pl. J10.) vagy esetleg mennyezetben is lehettek.

A két meghatározó típus (A, B) mellett egy al-típust még elkülöníthetünk a díszítési mód és motívumai alapján, annak ellenére, hogy csupán két festett kazetta keskeny töredékén (B4., B5.) főnn-

maradt festésből indulhatunk csupán ki, A keret-
lése vékonyabb, mint az A és B típusnak, mind-
össze egymástól 3 cm távolságra lévő fekete sávok
között jelennek meg az apró, sűrűn festett „S” so-
rok. Sarkában szivből leveles ágak, kicsik, aprólé-
kusan festettek, rajzuk és festésmódjuk révén a
töki mennyezetkazzetták sarokindításához állnak a
legközelebb. A B4. töredék-kazetta fő motívuma a
sarokból indított, egymással szembeforduló, a kö-
zéppont felé néző nagyméretű, részletezetten meg-
rajzolt, sajátosan magyar tulipán. (V.ö.: Kresz, Vi-
rág, 14. 4.) A B5. festett deszkán egy a nagy virá-
gával a kazetta oldalai felé forduló, Szabadszállá-
son egyedüli kompozíciót fedezhetünk föl. Szí-
neiben (kék, bordó, fekete, zöld) is eltérő a többi
töredék színezésétől. A sok levelű, szélesre tárt
szirmú oldalnézetes (itt mintha a két nézőpont,
az oldal- s felülnézet összevonva jelentkezne)

tulipán kelyhében gránátalma ül; tehát a virág ösz-
szerakott, kétnemű. A szélesre hajló tulipán-forma
a zabolai (Háromszék vm.) 1772-es tulipán-motí-
vumával mutat térben ugyan távoli, de jellegében
igenis közeli rokonságot (lásd: Tombor, 1966. 24.).

A B és C típus díszítési módja, az A típustól
elütő, ugyanakkor önmagában karakteres és jellem-
ző motívum-rajzai, a színezés sajátosságai fölvetik
azt a lehetőséget, hogy a szabadszállási munkák
nem egy festőasztalos alkotásai és esetleg nem is
azonos időben készültek. A korábbiaknak minden-
képpen az A típushoz tartozó töredékek látszanak
(1740 körüliek), míg a B és C kategóriákba sorol-
tak akár évtizedekkel később, a 18. század második
harmadának a végén, 1770 körül készülhettek.
Mindenképpen 1772, az új torony megépítése és
a templom végelegesen kialakított belső, térbeli
elrendezésének befejezéséig.

György Sümeji: Bemalte Tischlerarbeiten in der evangelisch-reformierten Kirche von Szabadszállás

In der Fachbüchern und Aufsätzen über die bemalten Holzdecken in den ungarischen Kirchen begegnet man nur höchst selten Hinweisen und Angaben in bezug auf Denkmäler im Donau-Theiß-Zwischenstromland. Dabei ist es eindeutig belegt, daß es solche Denkmäler – auch wenn die frühesten Werke während der Türkenzeit beschädigt, eventuell sogar vernichtet wurden – auch im Donau-Theiß-Zwischenstromland gab.

Nach der Vertreibung der Türken (1686) ließen die Calvinisten nun wieder bemalte Tischlerarbeiten sowohl in den neu errichteten Kirchen als auch in den wiederhergestellten anfertigen.

Die Erforschung der ungarischen Volkskunst und Kunstgeschichte erlebte in den 70er Jahren des 20. Jahrhunderts einen Aufschwung, die Geschichte der Kunst und Volkskunst im besagten Gebiet wurde umfassender und tiefgehender als früher erschlossen. Die entdeckende Behandlung gewisser Denkmalzyklen der sakralen Kunst (z.B. der Madonnen von Kleinkumanien, Geschnitzten Holzkruzifixe an den Straßen) lenkte die Aufmerksamkeit auf die Erforschung verwandter Denkmäler und anderer sakraler Kunstgattungen.

Wie die Zahl der Calvinisten wuchs und ihre Kirchenbautätigkeit zunahm, so wurde auch das Bedürfnis größer, das Innere der Kirchen (die Decken, Emporen, Gestühle, Kanzeln, Kanzelkronen, Brüstungen usw.) mit bemalten Tischlerarbeiten zu verzieren.

Die Decke der H1.-Ladislau-Kirche in Nagykőrös wurde ab 1632 von *János Himös* bemalt, das Kirchenmöbel wurde ebenfalls von einem ortsansässigen Tischler, *Mihály Faragó*, gemacht. Nach 1668 wurde diese Kirche von den Calvinisten übernommen, die sie um einen Anbau erweiterten. Für das „Böden und Bemalen“ der Kirche wurden im Jahre 1696 *András Szőke* aus Révkomárom sowie *János Kolozsvári* und *István Kolozsvári* angestellt. Auf die Holzbretter der Empore in der evangelisch-reformierten Kirche von Kecskemét malte *Meister Farkas* 1684 und 1695 „schöne Blumen“. In Kiskunhalas arbeitete *Konáromi Szőke Asztalos András* in den Jahren 1696 und 1697.

Solche Arbeiten wurden zunächst meist nur von der großen Gemeinden bestellt und blieben erst Einzelercheinungen. Dann kam aber die erste Hälfte des 18. Jahrhunderts, die die entscheidendste Periode und die wichtigste Zeit für die Verbreitung der bemalten Tischlerarbeiten in der Kirchen des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes wurde.

Die mehr als 10 m² große Tischlerarbeit, die in der Mädchenempore der kalvinistischen Kirche von Szabadszállás eingebaut ist, stammt aus dem Jahrzehnt zwischen 1733 und 1741 und gehörte damals bestimmt zu einer zusammenhängenden und ein einheitliches Ganzes darstellenden bemalten Decke bzw. Brüstung. Die bemalten Fragmente in Szabadszállás sind Kassetten- und Brüstungs- sowie Kirchengestühlteile. Die Größe und die Färbung ihrer Motive, die sonstigen Maßangaben, die unterschiedliche Art der Fassung lassen darauf schließen, daß die als Ensemble erhaltenen Fragmente nicht zu derselben Zeit entstanden. Aufgrund bestimmter Formmerkmale (der sicheren, individuellen Fassung, des Malstils) ist (oder sind) der (oder die) Meister, der (die) die Werke in Szabadszállás schuf(en) – mit größter Wahrscheinlichkeit – unter den Tischlern von Révkomárom, oder unter den Meistern, die deren Stil angingen, zu finden.

Die Denkmäler von Szabadszállás sind ausschließlich mit Blumenornamenten verziert. Unter den Motivgruppen sind Kompositionen mit italienischem Krug, Granatapfel, dreierlei Tulpen und Weintrauben anzutreffen.

In der Reihe der bemalten Tischlerarbeiten in Kirchen, die im Donau-Theiß-Zwischenstromland erhalten sind, stellen (nach den Tischlerarbeiten von Abony) die von Szabadszállás das wichtigste Werkensemble dar. Durch die Motive, die Malart von hohem Niveau ist das hier und jetzt zum ersten Male behandelte Fragmentenensemble ein wichtiges Denkmal der sakralen Volkskunst dieser Gegend.